

"אין אנו מחדשים דבר. דרכנו רק להאיר את כל מה שיש בחובו של כל אחד ואחד מאתנו".
(ר' מנחם מנדל מקוצק)

בית הספר הייחודי בממ"ד "סוף מעשה במחשבה תחילה"

עקרון השונות, התאמת תכנית לימודים ייחודית ללומד, הלומד נמצא במרכז המעשה החינוכי, מערך איתור צרכים, הערכת מצב, אבחון לצורכי התאמה, מעקב ובקרה – מושגים, רעיונות והיגדים אלו ודומיהם הופכים להיות נחלתה של מערכת החינוך בארץ. אין חולקים היום על כך שכל כיתה – בכל מספר תלמידים שבה – היא יחידה הטרוגנית. השונות בין התלמידים ברורה וגלויה לעין כול. כל לומד הוא יחיד ומיוחד, וכלל הלומדים המרכיבים את הכיתה הופכים אותה ליחידה ייחודית. הכיתה היא "התא הבסיסי בארגון בית הספר"¹. וכן הדבר ביחס לבית הספר – בית ספר כארגון ייחודי – "לכל בית ספר תרבות ארגונית משלו והיא מכלול של מרכיבים הפועלים בעת ובעונה אחת. כל בית ספר זקוק למנהיגות ולצוות מורים שאופיינית להם העצמאות האישית והמקצועית. ההנהלה והמורים צריכים להיות עצמאיים..."². אין בית ספר אחד דומה לרעהו אף אם הם בשכנות.

בית ספר מורכב מקהילתו הייחודית: הורים, מורים, לומדים, סביבה, מיקום וכו'. מורכבות זו אמורה להוות את המרקם החברתי הלימודי, הערכי והייחודי של בית ספר – כבית ספר.

במערכת החינוך קיימת היום תנועה של בתי ספר המגדירים ומאפיינים את עצמם כבתי ספר "ניסויים"³, "אוטונומיים"⁴, "קהילתיים"⁵, "ערכיים על בסיס אידיאולוגי"⁶, "פתוחים"⁷, "אפקטיביים"⁸, בניהול עצמי⁹ המאפיין והמשותף לתנועה זו הם הצורך בקביעת אפיון ייחודיות של בית הספר.

1. ראה: כתריאל ופרלה נשר, "כיתה מגובשת" – הריטוריקה של החינוך החברתי בתרבות בית הספר הישראלי, **מלילות**, אסופת מאמרים בנושא חינוך לשוני ואוריינות, הוצ' ברל ומשרד החינוך, תשנ"א, עמ' 131-145.
2. ראה: שלמה שרן-חנה שחר, **ארגון ועבודת צוות במוסדות חינוך**, ירושלים 1990, עמ' 21 ואילך.
3. ראה חוזרי מנכ"ל: תשנ"א/10, סעיף 450; תשנ"ג/1; תשנ"ב/5, סעיף 205; תשנ"ב/8, סעיף 360; תשנ"ד/4, סעיף 188.
4. רנה שפירא – רחל גרין – יהודית דנילוב (עורכים), **אוטונומיה בית ספרית – היישום ולקח**, הוצ' משרד החינוך המזכירות הפדגוגית, ירושלים תשנ"ד. ראה שם, פרק שני, מאמרם של דוד גורדון ואחרים, פיתוח 'אני מאמין' חינוכי, עמ' 15-37.
5. דב גולדברג, בית הספר הקהילתי, הוצ' קן מחשבים, תשנ"א.
6. ראה פריט 3 ברשימה זו.
7. ספרות ענפה בנושא זה ראה: ד' גיוזף הסט – ארליך – ויסברג, "החינוך הפתוח", הוצ' אוצר המורה, 1979; צבי לביא, **אתגרים בחינוך לקראת בית ספר פתוח יותר**, הוצ' ספריית פועלים, 1978.
8. יצחק פרידמן – תמר הורביץ – ראובן שליב, **אפקטיביות תרבות ואקלים של בתי ספר**, הוצ' מכון סאלד, 1988. ראה עוד: **ארגון ועבודת צוות במוסדות חינוך** (הערה 2 לעיל), פרק 1, "עבודת צוות ובית הספר האפקטיבי", עמ' 17-40.
9. ראה פריט 4 ברשימה זו. פרק שני מאמרו של מאיר צדוק "אוטונומיה תקציבית בביה"ס – משמעויות והשלכות של ניסוי", עמ' 131-145.

בשנת תשי"ן פרסם מי דגן, ראש מינהל החינוך הדתי, את הרעיון ליחודיותם של בתי הספר הממלכתיים דתיים. בחוזר ראש מינהל החינוך הדתי כתב:

"ניסוי לקביעת צביון ייחודי לבתי הספר הממלכתיים דתיים:

בשנת התש"ן יוחל בניסוי המכוון לתת צביון ייחודי לבתי הספר הממלכתיים דתיים, הניסוי נועד לגוון את תכניות הלימודים ולתגבר תחומי לימוד שירחיבו את ההזדמנויות המוצעות לתלמידים ויענו לייחודיות הנדרשת על ידי ההורים. כל זאת ברוח משנת החמ"ד השואפת לפתח נטיות תלמידיו והוריהם ולאפשר ייצוג של הציבור הממלכתי-דתי ברוב המקצועות והעיסוקים בחברה מודרנית (ההדגשה של ר.מ.).

ביישוב שיש בו שלושה בתי ספר ולמעלה מזה ייעשה מיפוי של תחומים, כך שכל בית ספר יבחר מגמת התמחות שונה. נושאי הבחירה: תורני, תורני מדעי, תורני אמנותי (ציור גראפיקה), תורני מוסיקאלי, תורני פתוח, תורני תקשורת ועוד. כל מוסד יבחר – בעצה עם ההורים – אחת מן המגמות הנזכרות לעיל. בהדרגה (תוך מספר שנים) יאפשרו גם להורים מחוץ לאיזור הרישום לבחור מגמות כרצונם.

השיטה תיבדק ביישוב אחד בכל מחוז, ובתנאי שיש בו חמישה בתי ספר יסודיים לפחות, כך שאפשר יהיה להשאיר חלק מבתי הספר במתכונתם הנוכחית (אם כי רצוי, להצלחת העניין, שלכל בית ספר ביישוב תהיה בחירה במגמה). לא יורשה מעבר מבית ספר לבית ספר.

החל מן השנה הרביעית יוכלו תלמידים הרוצים והנוטים לעסוק בתחום ההתמחות שאינו קיים בבית הספר באזורם, להגיש בקשה לזעזע מוסדת, שתהיה מורכבת מנציגי המשרד, הרשות המקומית ונציג ועד ההורים היישובי. אפשר לצרף גם את נציגי המנהלים ביישוב.

הנהלת החינוך הדתי תדאג להדרכת המורים במגמה הייחודית ותחפש דרכים לסייע במימון חלק מן השעות הנוספות.¹⁰

הדברים פורסמו מחדש ובשינויים קלים בבמת המפקח לקבוצת בתי ספר ייחודיים¹¹. מאז, ובעידודם של המפקחים, הצטרפו בתי ספר רבים, והיום הם מונים כשליש מכלל בתי הספר היסודיים הממ"ד בארץ. בתי ספר אלו עוברים במהלך השנים תהליך לקביעת אופיים הייחודי בתחומי מדע, אומנות, תקשורת, מוסיקה, ארץ ישראל. בסיסה של כל ייחודיות הוא התחום התורני, והוא משולב בתחום הייחודי, היינו: בייס ייחודי – תורני מדעי, תורני תקשורת וכד.

כוונתי במאמר זה לברר בירור מושגי את משמעות הייחודיות ולהציג ברמה רעיונית את העוגנים והתפיסה שעליהם נשען רעיון הייחודיות, ולבסוף להציע קווים מנחים, כלי עזר למנהל וצוותו לבחינת דרכו וקביעת אופיו הייחודי של בית הספר.

10. ראה חוזר ראש מינהל החינוך הדתי תשי"ן, חוזר מס' 2-3 (מרחשוון תשי"ן – נובמבר 89).
11. מתתיהו דגן, "קביעת צביון ייחודי לבתי הספר היסודיים הדתיים על יסוד בחירה", במה דברים אמורים, במה למפקחים ולמדריכים, משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, תשנ"ג.

א. ייחודיות – הבהרה מושגית

לפני שנתייחס לאופיו ומהותו של בית הספר הייחודי, מן הראוי לברר את משמעות המושג "ייחודי".

מילון אבן-שושן¹²:

יחד – * הקצה, קבע והועיד דבר מה לתפקיד מסוים...

* כיוון, ריכוז...

* השאיר את מישהו לבדו, או השאיר שניים יחד באין שלישי אתם...

* הכריז על אחדותו (של אלוקים) כי קבע כי הוא יחיד ומיוחד.

ייחוד – * הבדלה, הקצאה, קביעת דבר מה לתכלית מסוימת.

* היות נבדל, שונות.

ייחודי – * בלעדי, אקסקלוסיבי, המיוחד רק לו.

ייחודיות – * בלעדיות, אקסקלוסיביות.

למה אנו מתכוונים במונח "בית ספר ייחודי"? יש צורך להוסיף ולברר את המושג ומשמעו החינוכי בהיבט הרעיוני. את זאת נעשה בסיוע פרשני:

הפסוק החותם את סיפור ברכת יעקב אבינו לבניו הוא: "וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, איש אשר כברכתו ברך אותם" (בר' מט כח).

המדרש מבחין בקושי שבפסוק וכותב: "אותו אין כתיב כאן, אלא ויברך אותם". למה כן? אלא בשביל שנתן ליהודה גבורות של ארי, וליוסף גבורתו של שור, ולנפתלי קלתו של איל, ולדן נשיכתו של נחש, תאמר: שזה גדול מזה. כלל באחרונה: 'איש אשר כברכתו ברך אותם'¹³. היינו: יעקב אבינו חיזק בברכתו את ייחודיותו של כל אחד מהבנים – השבטים, ולבסוף כללו בברכה מאחדת. המדרש ממשיך שם אותו רעיון מהיבט נוסף: "לפי שחילק להם את הארץ ונתן ליהודה ארץ שהיא עושה שעורים, ולנפתלי ארץ שהיא עושה חיטים, אף על פי כן כללן באחרונה שיהיו אוכלים אלו משל אלו".

יעקב האב ידע להתאים לכל אחד ברכה המחזקת את אישיותו וסגולותו: גבורת ארי ליהודה, גבורת שור ליוסף וכו', ולבסוף ברכה משותפת ומאחדת לצד ברכה ייחודית מתאימה לאחוזת ארץ העתידית לכל אחד: ארץ עושה שעורים ליהודה, וחיטים לנפתלי. הייחודיות זקוקה להשלמתו של האחר: "שיהיו אוכלים אלו משל אלו".

אותו פסוק פורש עלידי הרב שמשון רפאל הירש כך:

"איש אשר כברכתו ברך אותם" – איש איש בהתאם לברכה ההולמת את אופיו.

אחרי שתיאר את תכונותיהם, בירך אותם בהתאם לכך. בירך כל אחד שיזכה

לברכה, תוך שמירת אופיו המיוחד. גם אלה שנתברכו כבר כאן אגב ציון אופיים

– והם אולי יותר מכולם – זקוקים היו לברכה מיוחדת למען יזכו, ומעמדם

החיצוני המבורך יהיה להם לברכה.

שכן אין הקב"ה יכול להביא אושר על האדם – בניגוד לרצונו וללא עזרה מצדו,

וכן היפוכו של דבר, יהודי הראוי לשמו, יהפוך גם את 'עמק הבכא', למעיין ברכה

רבה: 'עברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו' (תה' פד ז), ואומרים חז"ל: לא היה לו

לומר אלא 'איש כברכתו ברך אותו', מה תלמוד לומר 'ברך אותם'? לפי שנתן

12. א' אבן-שושן, המילון החדש, ערך "ייחודי", עמ' 953-954.

13. ראה בראשית רבה ג' לפסוק בבראשית מט כח.

ליהודה גבורת ארי, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותה של איילה, יכול שלא כללן כולם בתוך הברכות, תלמוד לומר 'ברך אותם', ברכת הכלל הועילה לכל פרט וברכת כל פרט זיכתה את הכלל".¹⁴

יסוד הרעיון הוא חיזוקו של המייחד את "הגרעין" החזק הטמון בכל אחד לצד הצורך והחשיבות של המאחד. יש להבליט את מקומו של הפרט את מימושו ואת והגשמתו במרחב המאחד, בקהילתו, לא כמנותק ומבודד אלא תוך ציון הייחודיות המשלימה את האחר, ואז הייחודיות נשמרת והאחדות מקבלת משנה תוקף, ואין זה בא על חשבון זה. המשמעות החינוכית הנגזרת מרעיון זה היא אפוא, שהמייחד והמאחד הם ביסוד כוונותינו לאופיו הרצוי של בית הספר הייחודי בחינוך הדתי. יש לאתר ולזהות את הייחודיות המאפיינת את בית הספר בלי לוותר כהוא זה על היכללותו בקהילת כלל בתי הספר הממ"ד, וזאת בזיקה לתפיסה הייחודית של החינוך הממלכתי דתי כפי שבאה לידי ביטוי מקיף וממצה במשנת החמ"ד, "קווים מנחים למדיניות החמ"ד"¹⁵.

ב. ייחודיות האדם

בהנחה שבכל גוף, ארגון, מוסד, חברה, טמונה ייחודיות, שאותה יש לבסס ולפתח, נחזור לעיין בעומק ייחודיותו של האדם כפרט, ומהבנת ייחודיות האדם נגזור השתמעויות בהבנתנו ובכוונותינו לייחודיותו של בית הספר. ייחודיות האדם באה לידי ביטוי בדבריו של הרב סולובייצ'יק. מעיון בדבריו ניתן לגזור משמעות חינוכית. כך כותב הרב:

"במה מתבטאת ייחודיותו של אדם?

בשאיפה המרכזית שלו, ביעד האחד שלנכחו הוא מכוון כל מיתרי נפשו. ייחודותו של אדם – בתפילת חייו, אדם רוצה מה שאחרים רוצים – אבל כל אחד רוצה בכך על פי דרכו האישית-אינדיווידואלית המיוחדת. לכל אחד געגוע וכמיהה למה שנקרא בפסיכולוגיה מודרנית "מימוש עצמי" (Self Fulfillment). מתי מוצא אדם התמלאות עצמית זאת? כשהוא מממש את תפילתו המקורית את חלומו הפרטי-אינדיווידואלי, את תפילת חייו בה מתמקדים כל מאוויו ורצונותיו"¹⁶.

לענייננו ובמעבר חד, אף אם הדבר ייראה כמלאכותי, נשאל: במה מתבטאת ייחודיות בית ספר? ובלשון דומה לזו של הרב: האמנם אין לכל מורה, לכל צוות מורים, לכל בית ספר, געגוע וכמיהה למה שנקרא בלשון הפסיכולוגיה המודרנית רצון לחשוף את יכולותיו ולממש את עצמו מימוש אישי או מימוש אישי-מקצועי או מימוש עצמי של המוסד החינוכי? האם לא טמון בבית הספר – על קהילת עובדיו, לומדיו ושותפיו – פוטנציאל שיש לחשוף ולהוציא מן הכוח אל הפועל? האם אין לבית הספר, על מורכבותו האנושית, חלום פרטי שהיו רוצים להגשימו?

14. פירושו של רש"י הירש.

15. קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי, הוצ' משרד החינוך, מינהל החינוך הדתי, תשרי תשנ"ג.

16. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, על התשובה – דברים שבע"פ, כתב וערך פנחס פלאי, הוצ' ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תשלי"ט, עמ' 250.

מבחינתי, שאלות אלו הן רטוריות. הן אינן שאלות כי אם הנחות יסוד למעשה חינוכי – הן של המורה כפרט והן של בית הספר המבטא ככלל את קהילתו. רק בשאיפתם של הפרט – המורה – והכלל – קהילת בית הספר – למימוש העצמי הבית ספרי הלכה למעשה, יהפוך בית הספר לבית ספר ייחודי, בית ספר שונה, יוקרתי, אקסקלוסיבי. ומוסיף הרב סולובייצ'יק:

"אותה אחרות, אותה יחידות, אותה בדידות עם שהוא בקרב ההמונים, היא שקובעת לאדם את דרך חייו, היא שמעצבת את מהות עצמיותו, את מחשבתו ואת מעשיו, הכל לפי מה שהוא אדם".

כיצד תבוא לידי ביטוי אותה "אחרות" ביחס לבית הספר? התשובה לכך היא בעצמת זיהוי הייחודיות ומימושה.

על הפסוק "לא טוב היות האדם לבדו" (בר' ב יח) מאיר הרב סולובייצ'יק פן מעיין המתקשר לעיונו:

"לא טוב היות האדם בודד, וההדגשה היא על 'היות'... היות אינו זהה עם 'הגות' (כפי שביקשה לשכנע אותנו המסורת הפילוסופית הרציונליסטית בכל הדורות עד דיקארט וקאנט). 'היות' אף אינו מתמצה ב'סבל' (כפי שהטיף שופנהאואר) או בהנאה מן העולם החושני (לדעת ההידוניזם המוסרי). 'היות' היא חוויה עמוקה ויחידה במינה אשר רק האדם השני מכיר אותה, והיא בלתי תלויה באיזה שהוא תפקיד או פעולה. 'היות' פרושו להיות היחיד, מיוחד ושונה, ומשום כך פרושו גם להיות בודד, כי מה הדבר הגורם לאדם שיהיה בודד וירגיש חוסר ביטחון – אם לא ההכרה שהוא יחיד ומיוחד. ה'אני' בודד, הוא חש כי במהותו הוא אינו שלם ומושלם, מפני שאין אחר החי כמו ה'אני', ומשום שדרך הקיום של ה'אני' אינה ניתנת לחיקוי, ואחרים אינם יכולים להתנסות בה"¹⁷.

זוהי המשמעות העמוקה של ייחודיות האדם, ולענייננו זו היא אף משמעותו העמוקה של בית ספר ייחודי. בשינוי מה מלשונו של הרב ניתן לנסח את הדברים כך: מהו הדבר הגורם לבית הספר שיהיה בודד וירגיש חוסר ביטחון אם לא ההכרה שהוא יחיד ומיוחד? "האני הבית ספרי" בודד, הוא חש כך כי במהותו הוא אינו שלם ומושלם, מפני שאין בית ספר אחר החי, מתפקד ופועל כמו "האני הבית ספרי הייחודי", ומשום שדרך הקיום של "האני הבית ספרי הייחודי" אינו ניתן לחיקוי, ואחרים אינם יכולים להתנסות בכך – זו תופעה של התרחשות חינוכית ייחודית שאין בלתה.

בית ספר ייחודי הוא בית ספר שקהילת עובדיו, תלמידיו ושותפיו עוברים תהליך של חוויה עמוקה בניסיון להגדיר את עצמם כשונים מבתי ספר אחרים. כדי להגיע לכך היגיעה, השקידה והעמל של כל הגורמים היא רבה. יש לאתר צרכים, לזהות בעיות ולנתחן, לחדור אל ה"אני" של בית הספר כארגון-חי, עצמאי, לא לדלג אף על שלב אחד ולא לקצר תהליכים. אחרת בית הספר ימצא את עצמו בייחודיות מנוכרת ומוחצנת, אף אם כוונתו אינה כזו. בעצם זו תהא בחינת "מצוות אנשים מלומדה".

החצנה ואשליה מעין אלו באות לידי ביטוי הולם בדברי הראי"ה קוק זצ"ל ב"אורות הקודש", בדברו על עבודתם של "מחנכים מלומדים" לכאורה, שכל שימת ליבם ודרך עבודתם החינוכית מופנות אל "החיצוניות", אל "הקנקן", ולא למה שיש בו. בדרך

17. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, איש האמונה, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים, עמ' 27.

עבודה כזו התוצאה אינה מאחרת לבוא, ומוחטאת המטרה העיקרית שאליה אמורים לחתור. זו היא חשיפת ה"אני" ומיצויו, הוצאה מן הכוח אל הפועל. וכך כותב הרב קוק: "באים מחנכים מלומדים מסתכלים בחיצוניות ומסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח..."¹⁸.

להטיח אשמה מעין זו כלפי "מחנכים מלומדים", יכול רק ענק שבענקים כראי"ה קוק זצ"ל. הרב חי את דורו וחדר לנבכי נפשו, וכזו הייתה מסקנתו. אין הרב קוק "נשאר חייב". יש לרב פתרון, עצה, כיוון והדרכה לתיקון של אותה התייחסות לחיצוניות. בהמשך כותב הראי"ה את הצעתו ופתרונו למצב זה: "את האני שלנו נבקש, את עצמנו נבקש ונמצא".

לאמור, רק בחשיפת ה"אני" הפרטי והוצאתו מן הכוח אל הפועל ימצא הפתרון. ובאותו כיוון לנושא דיונו: רק חשיפת "האני הבית ספרי" והוצאתו מן הכח אל הפועל – שחרור הטמון והגלום בקהילת בית-הספר – יצמיחו אותה ייחודיות שאליה אנו מתכוונים ומכוונים. ועוד מדברי הרב:

"כי הלא איננו מכירים את החינוך בתור בורא דברים חדשים בנשמת המתחנך, כי אם בתור מפקח ומוציא מן העולם אל הגלוי ומן הכח אל הפועל מה שהוא גנוז בו בכוח ושהוא גלוי בתור אופי כללי ומרכזי בכללות האנושיות וקיבוציה ההיסטוריים והלאומיים וההתאמה של היחיד עם התרבות הכללית בעומק טבעה. זוהי הדרגתו הטבעית המוצלחת של החינוך..."¹⁹.

מערכת החינוך הממלכתית דתית – ביסוד קיומה, פיתוחה ומימושה – ייחודיות היא. היא באה לתת מענה למגוון האוכלוסייה. כך הדברים מנוסחים:

"התפיסה הייחודית:

יסודו של החינוך הממלכתית-דתית בהכרעתו של הציבור הדתי הלאומי להצטרף למסגרת ממלכתית משותפת לכלל הציבור במדינת ישראל. הכרעה זו נבעה מתוך רצון לקיים חיים יהודיים ממלכתיים ומתוך שאיפה לחזק את המדינה היהודית. החינוך הממלכתית-דתית הגדיר את עצמו מראש כחינוך דתי בעל השקפה ממלכתית, והוא חלק אינטגרלי ממשרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל, תוך שמירה על ייחודו הדתי.

התפיסה הייחודית של החמ"ד, בהיותה כוללנית ומקיפה, יש בה כדי לספק תשובה למורכבותה של מציאות דורנו. תפיסה זו מבוססת על ההשקפה הציונית הדתית, הרואה בתחיית העם היהודי בארצו ובכינונה של מדינת ישראל אתחלתא דגאולה. זאת על רקע העובדה שהמדינה היהודית המתחדשת מתאפיינת בכך, שרבים מאזרחיה אינם שומרי תורה ומצוות, ורוב מוסדות השלטון בה אינם מצויים בהכרח בידי יהודים שומרי תורה ומצוות. תקופתנו בולטת במיוחדותה על רקע סבלותיו הארוכים של עם ישראל. אנו חיים בהווה של זכרונות קרובים מן השואה ובמציאות של מדינת עצמאית, שעודנה נאבקת על ביטחונה ועל עצמאותה הכלכלית ונתונה בעיצומה של התמודדות על זהותה ועל צביונה הרוחני.

18. הראי"ה קוק, **אורות הקודש**, בקשת האני העצמי, עמי קמ.

19. הראי"ה קוק, **מאמרי הראי"ה**, הפרק קרבת אלוקים. ראה גם את מאמרי, "מיצוי המצוי – עיון בארבע דרשותיו של ר' שמלא"י, "מורשתנו", שנתון המכללה "מורשת יעקב", ח (תשנ"ד), עמי 130-121.

- לציונות הדתית יש עמדה כלפי השאלות המרכזיות בחיי המדינה והעם היהודי, ולאורה יחנך החמ"ד את תלמידיו.
- תפיסתנו הייחודית משמשת בסיס לגיבוש תכניות לימודים ופעילות חינוכית לשם עיצוב השקפת עולמם של המחנכים ושל התלמידים. התפיסה הייחודית באה לידי ביטוי בעיקר בחמישה תחומים מרכזיים, כדלהלן:
- 1) אמונה בה' וחינוך לתורה ולמצוות כדרך חיים.
 - 2) היחס לכלל ישראל כביטוי נאמן לאחדות ולערבות הדדית.
 - 3) מצוות יישוב ארץ ישראל.
 - 4) היחס למדינת ישראל ולחוקיה.
 - 5) היחס לעמים²⁰.

אין זה מן הדברים הקלים להתמודד ולממש תפיסה ייחודית מעין זו. המורכבות מחייבת התייחסות מעמיקה בחיפוש דרכים למתן מענה ליום-יום תוך שמירה והקפדה על תורה ומצוות.

עלינו ללמוד מדרך חייו של יעקב אבינו, מדרך התמודדותו של ישראל, אבי השבטים, בהתנהגותו והתייחסותו למורכבות סביבתו, בחינת מעשה אבות סימן לבנים. על כך כותב הרב סולובייצ'יק בהתייחסו לפסוק "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך" (ברי' לב ז) כך:

"חובתו הקדושה, חשב יעקב, היא לבנות גשר בין עברי הנהר, בין בית החרושת ופרשת שמע, בין הצבא והשלחן ערוך, בין חסד לאמת. כוחותיו דלים, 'קטונתי מכל החסדים ומכל האמת'. לפניו כאשר הייתי במדרשו של שם ועבר, היתה משימתי הרבה יותר פשוטה. הייתי רק במחנה אחד, במחנה של אמת, ולא הייתי צריך לאחד 'שני כתובים' שבמשקל ראשון סותרים אחד את השני 'כי במקלי עברתי את הירדן', 'ועתה' – אולם כיום 'הייתי לשני מחנות', חיי מסובכים בסתירות ובעיות שכמעט אין להם פתרון, אבל ישראל סבא אינו נרתע מהמשימה הענקית. כל חייו היו תמיד מלאים גבורה, וכל בוקר הוא מברך אזור ישראל בגבורה"²¹.

והעולה מדברי הרב סולובייצ'יק הוא שיש "עיקר" נוסף לשלושה עשר העיקרים, "עיקר ידי". וזו לשון הרב:

"אני מאמין באמונה שלמה שזאת התורה ניתנת לקיום, לגישוש ולביצוע מלא בכל מקום ובכל זמן בכל המערכות החברתיות, הכלכליות והתרבותיות בכל הנסיבות הטכנולוגיות ובכל התנאים הפוליטיים"²².

אין באורחות חייו, בדרך חינוכנו ובהשקפתנו, דבר שניתן להוציא מחוץ לתחומן של תורה ומצוות. הכול שזור וארוג, הכול משולב ומשתלב בכל התנאים ובכל הנסיבות. למרות הקשיים יש להתמודד. זו דרכנו, דרכו של החינוך הממלכתי דתי, שבה בחרנו מהכרה ומרצון תוך נטילת אחריות ושותפות מלאה לבניינה של המדינה. מעניינו של בית הספר בכלל ובין הספר הייחודי בפרט לקיים דיון מעמיק, רציף, מתמשך ותמידי כיצד להכין את בוגריו לתפקד במציאות מורכבת מלאת מאבקים

20. בתוך "קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי" (ראה הערה 15 לעיל).

21. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, *חמש דרשות*, הוצ' מכון טל אורות, ירושלים תשל"ה, עמ' 80-81.

22. שם, עמ' 111-121.

וסתירות תוך שמירה על אורח חיים דתי. בלשון פשוטה, ישאל בית הספר את עצמו מה עליו לעשות? אילו אסטרטגיות למידה לנקוט? מהי מערכת הערכים שעליו להנחיל? כיצד להביא את הלומד למיצוי יכולותיו ונטיותיו – למימוש עצמיותו ברוח השקפת הציונות הדתית על מורכבותה ותרומתה לחברה הישראלית וייחודה מראשית המפעל הציוני?

אבות הציונות הדתית חרתו על דגלם שילוב, התערות, נשיאה בעול, שותפות בניינה של המדינה בכל תחומי העשייה. שאיפת החינוך הדתי היא להביא את בוגריו להיות דיינים, רבנים, מהנדסים, רופאים, קצינים, סופרים וכו', ושלא יהיה תפקיד או משרה שאחד מבוגריו לא יכול למלא רק בשל היותו שומר תורה ומצוות. זו היא משימתו של החינוך הדתי, ולשם כך עלינו להיות יוצרים. מידה זו של "להיות יוצרים" למדנו ממידותיו של הקב"ה, כפי שמפתח רעיון זה הרב סולובייצ'יק:

"שכשם שאלוקים ברא, כך גם על האדם לעשות. יסוד המוסר שלנו מבוסס על הכתוב 'והלכת בדרכיו' (דברים כח ט) כלומר חיקוי מעשי ה' בדומה לקדוש ברוך הוא עומד האדם לעיתים קרובות לפני תוהו ובוהו, ואינו יודע היכן להתחיל, הוא מפקפק ביכולתו לומר 'יהי אור'. נדמה לו, שלעולם לא יצליח להאיר שוב את העולם מפני שהחושך גובר על הכל, אולם העקרון של 'והלכת בדרכיו' מצווה עליו לברוא, להיות שותף ביצירה, לעצב צורה מן התוהו. מובן מאליו, שאין ביכולתו של האדם ליצור, בדומה לקדוש ברוך הוא, יש מאין, אף על פי שנדמה לו לפעמים, שתפקידו עצום כיצירת יש מאין (מאפס מוחלט). על האדם ליצור בתחום הארצי והשמימי הרוחני. יש להתגבר על מחלות (ורפא ירפא' שמות כט יט), לבלום נהרות, למנוע פורענויות ('וכבשוה' בראשית א כח), כיבוש הארץ וישובה...²³

אין הדבר כל כך פשוט, זו משימה ואתגר שהחינוך הדתי קבל על עצמו, ועל כן כותב הרב:

הוטלה עלינו השליחות להיות יוצרים בתחום הרוחני, לייסד ישיבה בסביבה בלתי אוהדת. זאת פעולה של 'יהי אור'. ואכן, חינוך הבנים לשם קיום מצוות, 'ושננתם לבניך', זאת יצירה במלוא מובן המילה. ילד חסר צורה וחסר כיוון נעשה תלמיד חכם מעודן. ילד בלתי ממושמע, מחוסר כל זהות משלו, מעין תוהו ובוהו, משתנה בהדרגה ונעשה אישיות רוחנית. הכנסתו של ילד להכרת סיפורי המקרא אודות אברהם ושרה ואחר כן לסוגיה תלמודית כגון 'הזמה והכחשה' (העוסקת בחשיפת עדי שקר) היא פעולה של עיצוב נפש, הרמה הגבוהה ביותר של יצירה. הדבר דומה לבריאה, כי גם על ה' נאמר 'המלמד תורה לעמו ישראל' (ברכות השחר). זהו הצד הרוחני של האבהות, כשם שמצוות 'פרו ורבו' היא ענין יצירה פיזית... ואכן זה הדבר שהתורה דורשת מן האדם: לפעול, ליצור, ובמקום שיש צורך ליצור מחדש, כפי שעשה בורא עולם".

כאמור, זו אינה התמודדות קלה, אנו בחרנו בה, יש בה אתגר, העזה, אומץ, מורכבות, המחייבים אותנו לרמת שיקולי דעת ממדרגה ראשונה. יסודה של בחירה זו יונקת מהנחתנו הבסיסית כי תורה ומצוות הן יסוד משנתנו ומתפקידנו ליצור.

23. אברהם בית דין, פרקים במחשבת הרב י"ד סולובייצ'יק, הוצ' ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תשמ"ד (1984), עמ' 20-21.

וכך תיאר זאת הרב סגלוביצ'יק:

"שיא השלימות המוסרית והדתית שהיהדות שואפת להגיע אליו הוא האדם בתור יוצר. הקב"ה כשברא את עולמו הניח מקום ליצור ידיו – להשתתף ביצירתו, כאילו פגם הבורא את ההויה כדי שבשר ודם ימלא את פגימותיה וישכללה. האלוקים מסר את המסתורין של הבריאה – ספר היצירה – לאדם לא רק לשם עיון בלבד אלא לשם המשכת מעשה היצירה, וכשהבין אברהם וצר וחקק וצרף ויצר וחקר וחשב ועלתה בידו, נגלה עליו אדון הכל וקראו אוהבו וכתר לו ברית בין עשר אצבעותיו (סוף 'ספר היצירה'). תעודת האדם היא 'ליצור ולחקק ולצרף וליצור' ולהפוך את הריקנות שברשות להויה משוכללת ומקודשת, שצירופי שמות הקב"ה חרותים בה"²⁴.

אכן, זו כוונתנו על אופיו הייחודי של בית הספר הייחודי. המסד, התשתית ונקודת המוצא למעשה החינוכי הייחודי הם ליצור יצירה, חינוך, ולכן ראשית הייחודיות היא ההיבט התורני: בית ספר תורני מדעי, תורני אומנותי, תורני מוסיקלי, תורני תקשורתי. קודם כול טיפוח, פיתוח והעמקת הפן התורני, ולא רק בתוספת שעות, אלא, ואולי בעיקר, באקלים הבית ספרי ובאווירה – בתרבות בית הספר – בדוגמא האישית, בסביבה הלימודית, בחינת "בכל דרכיך דעהו" (מש' ג' ו'), "שיויתי ה' לנגדי תמיד" (תהי' טז ח), כשצירופי שמות הקדוש ברוך הוא חרותים במעשה החינוכי היוס-יומי. עובדה מעניינת היא, שבבואנו לסקור את גדולי חכמינו שבכל הדורות מבחינת מאפייני אישיותם והיקף ידיעותיהם ועיסוקיהם נמצא שבנוסף לגדלותם בתורה גדלותם בחכמות אחרות אינה מבוטלת. מומחיותם במקצועות שונים היא שם דבר. עיסוקם היה ברפואה, במתמטיקה, בפילוסופיה, באסטרונומיה, בלשון, בכלכלה, בשירה ועוד. לא הייתה חכמה ותחום שלא עסקו בהם. אף במלאכות פשוטות עסקו גדולי חכמינו, תנאים ואמוראים. היו מהם סנדלרים, נפחים, נגרים ובורסקאים. השילוב בין העיון, הלימוד, הידע התורני, הלימוד לשמה, ובין העיסוק במלאכות ובמקצועות מחיי יום יום – אם יוקרתיים הם אם פשוטים – דבר ברור הוא. לאור דמויות אלו נחנך את תלמידינו.

זוהי מהות אופיו ומטרתו של בית הספר הייחודי בחינוך הדתי, כפי שאמור להיות מנוסח ומיושם הלכה למעשה בשיתוף כל הגורמים של קהילת בית הספר. כדי להתחיל בתהליך קביעת אופיו הייחודי של בית הספר חשוב שנוכח ש"מורים יכולים ליצור ולקיים תנאים ההופכים את הלימוד והחיים בבית הספר לאתגר בעבור התלמידים. בלי שתנאים אלה קיימים ממש גם בעבור המורים אין אחיזה בתולדות האדם"²⁵. צוות השוקד על פיתוח ייחודיות בית ספר מצווה ראשית לכול לחוות בעצמו על עצמו את חווית איתור וזיהוי ייחודיותו שלו, כי רק מי שחווה חוויה של "גילוי עצמיותו" יכול לחשוף עצמיות האחר.

קביעת הייחודיות ומימושה הלכה למעשה אינם מן הדברים הקלים, המתבצעים על ידי מתן הוראה, מהיום להיום, אלא תהליך המחייב העמקה ושילוב זיהוי, איתור, מיצוי, שיתוף, מחויבות, אחריות, מעקב והערכה – בשיתוף כל הגורמים היכולים לסייע בניתוב כיווני דרך ליישום הרעיון.

24. הרב יוסף דב הלוי סגלוביצ'יק, **איש ההלכה – גלוי ונסתר**, הוצ' ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 83.

25. ראה פריט 4 ברשימה זו, מאמרו של שלמה שכן "אוטונומיה בית ספרית – מהיז' עמ' 53.

ג. קווים מנחים לקביעת אופיו הייחודי של ביה"ס

- א. ברר ברור מושגי שייעשה עם הגורמים השותפים: בית ספר ייחודי מנקודת ראותי (כמנהל, כמורה, כמחנך...) מהו? במה מתבטאת הייחודיות? במה יהיה שונה בית ספר זה משאר בתי הספר? במה מתבטא הייחוד מזווית ראיית החמ"ד? מה אמור להיות בבית ספר זה שאין בבתי ספר אחרים?
- ב. ברר מניין נובע הצורך לייחוד: הורים, מורים, מנהל, מפקח תלמידים, גורם חיצוני.
- ג. ברר על אילו שאלות עונה הייחוד. נסח לפחות 4-6 שאלות. (על כל אחד מהמשתתפים בצוות לקביעת אופיו הייחודי של ביה"ס לנסח 4-6 שאלות.) עם תום הניסוח ירכז המנהל או אחד המשתתפים את השאלות ותיבחרנה אותן 4-6 (אפשר יותר כמובן) שאלות משותפות.
- ד. ברר אילו שאלות אין עליהן מענה. ציין לפחות 2 שאלות.
- ה. גבש את הצוות לכתיבת מסמך: חשוב ביותר שהצוות יורכב מבעלי תפקידים מרכזיים בבית הספר. שקול אפשרות של שיתוף הורים, תלמידים, גורם חיצוני.
- ו. הסתייע בספרות מקצועית הדנה בשאלות, בנושאים ובתחומים המסתמנים בקביעת ייחודו של בית הספר. כל אחד מצוות המשתתפים יקבל על עצמו לאתר ספרות מקצועית, יסכם את עיקרי הדברים ויביאם לידיעת כל הצוות.
- ז. נסח את אופיו הייחודי של ביה"ס. חזור ובדוק האם ניסוח אופיו הייחודי של בית הספר נגזר מהשאלות וההכוונה דלעיל. ניסוח אופיו הייחודי של בית הספר יהיה בהיר וברמה אופרטיבית.
- ח. ברר אם ייחודו של בית הספר, כפי שנוסח על ידיכם, יבוא לידי ביטוי אינטגרטיבי במקום הלימוד, יבטא אורח חיים של בית הספר או יתבטא בזמן מוגדר (בימים או בשעות).
- ט. ברר כיצד יובא הרעיון כפי שנקבע לקהילה הרחבה של בית הספר: למורים, להורים ולתלמידים. בסיועו של מי יובא הרעיון: מדריכים מומחים (מיז), מנחים מוסדיים, מדריכים מבחוץ? לוח זמנים: באיזה טווח זמן (ארוך, קצר)? דרכי לימוד: בקבוצת קטנות, באופן יחידני, בקבוצות שבהם מורים או הורים?
- י. חשוב על דרכים לשיתוף תלמידים – שיחות, ראיונות, שאלונים, תצפיות, שותפים בוועדות.
- יא. קבע אחריות לביצוע כל שלב: מי אחראי למה? נסח משימות מוגדרות. הבא לידיעת כל השותפים מי קיבל מה.
- יב. קבע צוות היגוי מוביל. חשוב שיבטא את הגוונים והדעות השונות.
- יג. תן דעתך לקשרים עם גורמים שונים (מתני"ס, ספרייה ציבורית, אוניברסיטה, מכללה). במה אלה יכולים לסייע?
- יד. ברר צרכים ומשאבים: האם כוח האדם בבית הספר עונה על הצרכים? אם לא, למי אתם זקוקים ומה חסר?
- טו. קבע צוות מצומצם (2-3) למעקב ולבקרה. נסח דרכי מעקב ובקרה: מבחנים, תצפיות, ראיונות, שאלוני עמדות, דיון בקבוצות.
- טז. ברר באיזו מידה סיכומי צוות מעקב ובקרה עולים בקנה אחד עם התכנון.
- יז. חזור על כל התהליך. האם יש לכידות, הלימה וקוהרנטיות בין כל המרכיבים?
- יח. קבע לוח זמנים מוגדר לפעילות, להערכה, למשוב ולהיוון חוזר.

יט. ידע את כל השותפים. המסמך שחובר יופץ בין כל השותפים כדי ליצור שפה משותפת.
חשוב לזכור!
בכל אחד מהשלבים שלעיל יש לשאול כיצד שלב זה מתאים למשנת החמ"ד, וכיצד משנה זאת תבוא לידי ביטוי.

סיכום

רעיון בתי הספר הייחודיים בחינוך הדתי מקיף היום למעלה משליש מכלל בתי הספר היסודיים בחמ"ד, והם עוברים תהליך משמעותי בהעמקת החשיבה החינוכית. בדברים דלעיל התכוונתי לתרום משהו לבירור הרעיון של בתי הספר הייחודיים: בהבהרה מושגית, בהארותיהם המחכימות של חכמינו (ובפרט הראי"ה קוק והרב סולובייצ'יק זצ"ל) ובהצעת "כלי" לסיועם של הגורמים השותפים להבניית ייחודיותו של בית הספר.